

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 12 Summer 2010

SİYASETNÂMELER VE BİR SİYASETNÂME ÖRNEĞİ OLARAK AHMEDİ’NİN İSKENDERNÂME’Sİ

SİYASETNÂME” AND AS A SAMPLE OF “SİYASETNÂME”, AHMEDİ’S “İSKENDERNÂME”

Melike Gökcan TÜRKDOĞAN*

Özet

“Siyasetnâme”, devlet adamlarına yöneticilik sanatına ilişkin bilgiler veren eserlerin genel adıdır. Siyasetnâmelerde bir hükümdarın sahip olması gereken nitelikler, saltanatın dayandığı ahlâki prensipler, devlet yönetiminin incelikleri gibi konular işlenir.

Ahmedî’nin “İskendernâme”si dünya ve hükümdarlar tarihine ilişkin oldukça geniş bilgiler içermekte ve bu yönüyle bir siyasetnâme özelliği göstermektedir.

Bu çalışmada Ahmedî’nin “İskendernâme” mesnevisinden hareketle hükümdarın vasıfları, devlet yönetiminin esasları, siyasetin dayandığı ahlaki prensipler gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasetnâme, İskendernâme, Yönetim, Hükümdar

Abstract

“Siyasetnâme” is the general name of works which give information about administration art to politicians. The subjects such as qualifications which a ruler has to have, moral principles based on regality and specifics of government are discussed in “Siyasetnâme” .

Ahmedî’s Iskendername contains full information concerning world and rulers and from this aspect it shows a characteristic of book of government. In this study from Iskendername’s masnavi viewpoint the subjects such as characters of rulers, regulations of state government, moral principles that policy base have been examined.

Key Words: Siyasetnâme, İskendernâme, Administration, Ruler,

GİRİŞ

Türk kültür ve edebiyatında önemli bir geleneğin yansıması olan siyasetnâmeler devlet yönetiminin dayandığı esaslar ve hükümdarlık sanatının inceliklerini konu edinen; bu amaçla sultana ve diğer devlet erkânına kılavuzluk etmeyi amaçlayan eserlerdir.

Bu çalışmamızda İskendernâme’yi bir siyasetnâme olarak, Nizamü’l-Mülk’ün “Siyasetnâme”si ve Türkçe yazılmış ilk siyasetnâme olan Yusuf Has Hacip’in “Kutatgu Bilig” adlı eseriyle karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

Ahmedî’nin İskendernâme’sinde devlet örgütü, ele aldığımız diğer siyasetname örneklerinde de olduğu gibi merkezinde hükümdarın yer aldığı bir yapılanmadır. Dolayısıyla “ideal bir devlet” modeli her şeyden evvel hükümdarın gücü, otoritesi, yetkinliğiyle ilişkilidir.

Bu durumla ilişkili olarak Halil İnalçık, siyasetnâmeleri hükümdarın gücünü ve otoritesini pekiştirme amacıyla yazılmış eserler olarak değerlendirmektedir:

* Yrd. Doç. Dr. , KTU. Fen Edebiyat Fak. mturkdogan@ktu.edu.tr

“Eski Hint-İran Nasihatname ve Siyasetnâmelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey değildir. Siyaset ise, hükümdarın bu otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun vasıtalarını, yani askeri ve parayı halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan sağlama yoludur.” (İnancık, 1996: 259)

Siyasetnâmelere göre, bir organizmanın kalbi gibi devletin yapısına hayat veren hükümdarın, onu sıradan insanların üstünde tutan niteliklere sahip olması gerekir. Bir hükümdarın yeryüzündeki hâkimiyetini sağlayan doğuştan getirdiği vasıflar ve talihin yaver gitmesi gibi değiştirilemez faktörler dışında pek çok üstün özelliğe ve güçlü bir donanım a sahip olması gerekir. Siyasetnâmelerin konusu olan nasihatler bu vazifeyi üstlenmiştir.

Bir hükümdarın tarihe damgasını vuracak güce sahip olması, öncelikle Allah tarafından bahşedilmiş üstün niteliklerle doğmuş olmasına sonra da aldığı eğitim ve etrafındaki yetkin istişare kadrosu gibi avantajlarla donanmasına bağlıdır.

Ahmedî'nin “İskendernâme”sinde hikâye edilen efsanevi hükümdar “İskender” tam da bu vasıflara sahiptir. Mesneviye konu olan İskender'in Kur'an-ı Kerim'in “Kehf” suresinde anılan “Zülkarneyn” olarak sunulması onun şahsında ideal hükümdar modelini daha belirgin kılmaktadır.

A. SULTAN OLMANIN ŞARTLARI

Allah Tarafından Seçilmiş Bir Kahraman

Nizamü'l- Mülk'ün türe adını veren meşhur eseri Siyasetnâme'nin birinci faslı şu sözlerle başlar:

“Bil ki yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve medhe değer hünelerle süsler. İnsanlar onun adaleti içinde yaşasınlar emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder...” (Nizamü'l- Mülk, 1990: 11)

Mesnevide İskender-i Zülkarneyn yeryüzünde Allah'ın özel olarak seçtiği adil ve güçlü bir hükümdardır. Böylece, “ideal hükümdar nasıl olmalı” meselesinin ilk maddesi kendiliğinden açıklanmış olur. Mülkün gerçek sahibi Allah'tır ve o kime dilerse mülkü bir emanet olarak tevdi eder.

*Mülki bilmez mi ki Allâhuñ-durur
Anı ol kime diler-ise virür*

*Kim ola Keyhüsrev ü yâ Keykubâd
Kim kişiye mülk virüp kıla şâd*

*Kişi ol kim şükri Allâha kıla
Her ne ni'met var-ısa andan bile*

*Mülk anuñdur k'aña yok-durur zevâl
Hâbdur dahı ne varsa yâ hayâl*

(Ahmedî,b.1071-1074)

Talih/Yıldızların Etkisi

Yıldızların dünya ve insanlar üzerindeki etkilerini konu edinen “İlm-i nücum”a göre gök cisimlerinin hareketleri yeryüzünde bazı etkileşimlere yol açmaktadır. Güçlü yıldız hareketleri o esnada doğan insanların karakterleri, vuku bulan olayların akıbeti ve aynı zamanda insanların talihi üzerinde etkindir.

Nizamü'l- Mülk, eserini sunduğu Melikşah'ın kaderini talih yıldızlarıyla ilişkilendirdiği nazım parçasında şöyle der:

“Talih yıldızlarının yüz bin defa birbirini keşişi ile kimsenin eşini görmediği Cihan Padişahu (Melikşah) 480 yılı 20 Zü'l-hiccesinde sabah erken altın gibi anstızın Hamedan hududunda gizlendi.”

İskendernâme'de bir devletin tarih sahnesindeki temsili ve hükümdarların ikbali birbiriyile ilişkilendirilir. Mesnevide İskender'in bu husustaki sorusuna Aristo/Arestu yıldızların insanlar üzerindeki etkilerini anlatarak karşılık verir. Aristo'ya göre tıpkı insanlar gibi devletlerin de bir ömrü ve bir kaderi vardır.

Aristo'nun anlattıklarına göre, Zuhâl ve Müşteri yıldızları yirmi yılda bir kez karşılaşır “kırân” olurlar. Bu kırânın etkisiyle rûzgâr ters eser, yeryüzünde fitne ve kargaşa çıkar.

*Çün Arestû şeh sözün bildi temâm
Didi kim işit cevâb iy nîg-nâm*

*Çün yigirmi yıl ider devr âsümân
Müşterî-y-ile Zühâl ider kırân*

*Ol kırân te'sîri-y-ile rûzigâr
Dönüben bir fitne olur âşikâr*

(Ahmedî, b.5060-5063)

On iki burç ise iki yüz kırk yılda bir kez kırân olur. O zaman bir kişi “sahip-kırân” olarak yeryüzüne hâkim olur. Nereye gitse zafer kazanır. Eski devletlerin sonu gelir, dünyada yeni bir dönem açılır.

*Bu oniki burcdan añlar ayân
Herbirinde çün ideler bir kırân*

*K'ol ikiyüzkırh yıl içinde olur
Bir kişi sâhib-kırân olup gelür*

*Nireye yürise alur mülkü şeh
Kahramânları kılur kılıcı kahr*

*Eski devletlere irer inkulâb
Fitne yüzünden götürülür nikâb*

(Ahmedî, b.5064-5067)

Burçlar dört kez karşılaştığında, ki bu dokuz yüz atmış yıllık bir süredir, dünyada çok büyük olaylar, karışıklıklar yaşanır. Dünyanın düzeni baştanbaşa alt üst olup karmaşadan etkilenmeyen kimse kalmaz.

*Dört kez olsa ol bürûc üzre kırân
Kim tokuzyüz yıldur u altmış ayân*

*Dünyada bir vâkı'a kopar azîm
K'olur andan ucdan uca ters ü bîm.ş*

*Âlemüñ işi kamu tagyr olur
Dahî dürlü resm-ile tedbîr olur*

*Nesh ü edyân u şerâyi' and'olur
Hem dahî dürlü vakâyi' and'olur*

(Ahmedî, b.5068-5070)

Asalet ve Liyakat

Sultan olmaya liyakat konusu önem arz etmektedir. Bir sultan, saltanat hakkını ve vasıflarını kuşanmış olarak dünyaya gelir. Bu, eski Türk devlet geleneğinde önemli bir yeri olan “soy” “asalet” kavramlarıyla ilgilidir. Yusuf Has Hacib, Kutatgu Bilig’de pek çok kez asaletin önemine vurgu yapar:

“Bey anasından beylikle doğar...Bey doğarken beylikle doğar görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu öğrenir.”(Yusuf Has Hacip, 1985: 147)

İskendernâme’de buna ilaveten asaletin oluşmasında annenin rolü vurgulanmaktadır. Kişi sultanın oğlu bile olsa annesi asil değilse kendisi de değildir. Hizmetkârın oğlu karakter itibarıyla kulluğa yakındır.

*Her kişi k'anadan olmaya ulu
Atadan sultân-ısa olur alu*

*Oglan anaya olur tâbi' hemîn
Karavaş oğlu olan kuldur yakîn*

*Çünkü kul olur karavaşdan toğan
Pes ululuk anda ne gerek âyân
(Ahmedî, b.1050-1055)*

Doğuştan saltanata varis olan bir sultanı yükselten ilk şart içindeki cevherdir. Bu bir nevi kabiliyet demektir. Bu hem doğuştan getirilen hem de sonradan pekiştirilebilen bir özelliktir. İktidarı elinde tutabilme, otorite sağlayabilme yetisi sultanın şahsiyetinin gücüne bağlıdır. Halkın huzuru ve güveni de onunla ilişkilidir. Sultanı yetersiz ve değersiz gören tebaa onun yönetiminde mutlu olamaz.

*Ol ki bir şah n'olmaga degül sezâ
Pâdişah olmuş-durur şimdi bize*

*Bülbül ü tâvûsdan boşaldı bâğ
Dutdı olaruñ yirini bûm u zâğ*

*Aldı dimne yirini arslanlaruñ
Dutd'ayular bişesin kaplanlaruñ*

*Key erenler gitdi kaldı mülk boş
Yavuz işlüler diyârı tutdı uş*

*Bâğ gül yirinde diken bitürür
Ahmedüñ yirinde Bû Cehl oturur
(Ahmedî, b.2129-2131)*

Yönetim ve İstişare Kadrosu

Bir hükümdarın en büyük gücü, etrafında istişare edebileceği akıl, ilim ve fazilet sahibi yetkin devlet adamlarının yer almasıdır.

Hükümdarın istişare kadrosu, devlet işlerinde her an yanında olan yardımcılarını, vezirleridir. Nizamü'l- Mülk eserinde şöyle der:

“Padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman memleket mamur olur; ordu ve reaya memnun ve rahat olurlar” (Nizamül- Mülk, 1990:30)

Kutatgu Bilig’de iyi bir vezirin nasıl olması gerektiği müstakil bir bölümde ele alınır. *“Vezirlik mühim bir iştir bu iş için seçkin insan lazımdır; o doğru ve asil tabiatlı olmalıdır. Vezirş akıllı ve bilgili olmalıdır...”*(Yusuf Has Hacip,1985: 164) *“Vezirliğe çok olgun bir insan lazımdır. O okuyan- yazan ve çok anlayışlı bir insan olmalıdır”* (Yusuf Has Hacip, 1985:167)

İskendernâme’yi barındırdığı türler içinde en çok siyasetnâmeye yaklaştıran özellik, İskender’e danışmanlık yapan dört bilgin, Bukrat (Hipokrat), Arestû (Aristo), Felatun (Platon) ve Sokrat’ın varlığıdır. Bu bilginlere bir de gayb bilgisine vakıf olan Hızır eklenince İskender’in istişare kadrosu, onu yeryüzü hükümdarı yapan faktörlerin belki de en güçlüsü olur. Söz konusu kahramanlar, İskender’e yol gösteren, akıl öğreten kişiler olmaları dolayısıyla İskender’le beraber dünya üzerindeki yönetici gücün arkasında yer alırlar. İskender her işini onlara danışır.

*Pes diriüp âkılları şâh-ı Hoten
Oldı İskender işinde rây-zen
(Ahmedî, b.3549)*

*Her kişi virdi aña bir dürlü pend
Kim degüldi hiçbiri sûd-mend
(Ahmedî,b.3549)*

İskender’e danışmanlık yapan filozoflardan Eflatun’un ona ilk nasihatı, devlet işlerini mutlaka istişare ile kararlaştırması, bir mesele hakkında etraflıca görüşüp düşünmeden icraat yapmamasıdır.

*Meşveretsüz işi key iş sanmagıl
Kendü râyuñla işe el sunmagıl*

*Meşveretden kimse hüsrân bulmadı
Meşveret iden peşîmân olmadı*

*Meşveretle hâsıl olur her ümîd
Meşveretdür baglu işlere kilîd
(Ahmedî, b.764-765)*

İskendernâme’de Ahmedî, dünyanın en akıllı en tanınmış âlimlerini İskender’in istişare kadrosuna toplarken bu konunun önemini Aristo’nun ağzından ifade eder. Aristo, hükümdara akıl ve hünerle donanmış kişiye mansıp vermesini, cahil ve yeteneksizleri etrafından uzaklaştırmasını öğütler.

*Cehl ehli câha lâyük olmaya
Câhile izzet muvâfik olmaya*

*Âkıl olan kişi hergiz câh-ile
Mansıbı görmeye lâyük câhile*

(Ahmedî, b.2167-2168)

Padişahın yetkinliği maiyetine seçtiği, iş emanet ettiği kişilerin seçiminde de kendisini gösterir. Ahmedî’ye göre, makam hırsıyla hareket eden tamahkâr kişilere iş emanet edilmemelidir.

*Câh seveni eminiñ sanmagıl
Mâluñ her kişiye inanmagıl*

*Câh hırsı her kişiyi azdurur
Saña mâil olmayan kişi az-durur*

(Ahmedî, b.873)

Kutatgu Bilig’de ülke yönetiminde söz sahibi olan insanların kötü, liyakatsiz ve zalim olmalarının devlet ve hükümdar için büyük bir sıkıntı olduğu vurgulanır. Böyle insanlara yetki verilmemelidir:

“Kötü ve zalim kimseyi yükseltme, ona memlekette nüfuz verme, seni çok üzer.” (Yusuf Has Hacip,1985,396)

Ahmedî’ye göre de bir sultan ne kadar güçlü ve zeki olursa olsun istişare ettiği kişiler kendilerine verilen mansıba layık değilse sultanı da ülkeyi de felakete sürükler.

*Her ki diler ki ola mülki bî-halel
İtmeye nâ-dân sözi-y-ile amel*

*Kıldı nâ-dân sözi-le Efrâsiyâb
Rüstemiñ elinde Tûrânı harâb*

*Bir kişi hakkında söz dise hasûd
Gûş tutma kim ziyân olmaya sûd*

*Uydı hâsid sözine İsfendiyâr
Sîstânda gör ki n’oldı _encâm-ı kâr*

*Ger dilerseñ kim bula bahtuñ sebât
İtmegil avret sözine iltifât*

*Çü bular bî-akl u bed-girdâr olur
Bunlaruñ sözün işiden hâr olur*

(Ahmedî, 847-852)

B. İYİ BİR SULTANIN VASIFLARI

Siyasetnâmelerde sultan olmanın sonradan kazanılan şartları eğitime bağlanır. Bir tür “nasihatname” olan siyasetnâmelerin asıl işlevi de budur. Bir sultan hem her türlü eğitimi alabilecek akıl yetisine sahip olmalı hem de ahlaki erdemlerle donanmalıdır. Yetiştirilme sürecinde kazanmış olduğu donanım sultanın yetkinliğini belirler.

Akıl ve Bilgi

Nizâmü’l-Mülk hükümdarlığa liyakat kesbetmenin ilk şartını “akıl” yetisi olarak açıklar.

“Yüce Allah, ona ikbal ihsan eder, akıl ve bilgi verir ki, o bu akıl ve bilgi ile hükümdarlık eder”
(Nizamü'l- Mülk, 1990: 12)

Kutatgu Bilig’de halka bey olmanın şartları içinde akıl ve bilgi sık sık tekrarlanan iki unsurdur.

“Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler.” “İnsan gece gibi karanlık bir evdir; akıl bir meş’ale gibi onu aydınlatır.” (Yusuf Has Hacip,1985:140)

Ahmedî de hükümdarın ilim sahibi, akıllı ve ferasetli olmasını saltanatın gücü ve devamı için şart kabul eder. Âdem, kendisine verilen ilimle uğruna secde edilmeye layık bir makam kazandırmıştır. Saltanat makamına liyakat için de akıl ve ilim gerekir.

*İlm-ile buldı saâdet her vücûd
Âdem’e ilmi-y-çün itdiler sücûd*

*Dest-gâha lâyıık ehl-i ilm olur
Kanda kim sadr ol’anı âlim alur*

*Cehl ehli câha lâyıık olmaya
Câhile izzet muvâfık olmaya.*

(Ahmedî, b. 2163)

Akıllı bir sultan sadece kendi akıl gücüne yaslanmaz, akıl ve ilim sahibi insanların düşüncelerinden yararlanmayı iyi bilir. Mesnevide, İskender, insanlık tarihinin en büyük bilginlerini etrafına toplamıştır. Kendi gücü ve iradesini onların bilgi ve akıl donanımlarıyla pekiştirip dünyaya hâkim olmuş hatta ölümsüzlük arayışına girmiştir.

*Âkuluñ pendin işitmeyen kişi
Ne aceb gider olur-ısa başı*

(Ahmedî,6560)

İskender’in danışmanlarından Eflatun ilmin “ab-ı hayat” olduğunu ifade eder. Gerçek ölümsüzlük iksiri ilimdir. Âlimin cismi değil fakat yeryüzünde bıraktığı eserler ölümsüzdür.

*Bî-fenâ bâkî dilerseñ k’ola Zât
İlme cehd it k’ol-durur Âb-ı Hayât*

*İlm olmayanda yok-durur hüner
Bî-hayâda yok saâdetden eser*

*Kimde kim yok ilm bed-gir-dâr olur
Bî-saâdet kişi dâim hâr olur*

(Ahmedî, b.707-709)

Bilgili ve akıllı bir sultan nefsinin, arzu ve heveslerinin yönlendirmeleriyle hareket etmez bilakis akl-ı selimi nefsine rehber kılar. Nefsini kendi aklıyla kontrol edebilen kişi dışarıdaki etkenleri de kolaylıkla kontrol eder.

*Nefsüñi eger aklüñ te’dîb ide
İlm-ile ahlâkuñi tehzîb ide*

*Her ne kim işler-iseñ meşkûr ola
Mülk-i rûh ucdan uca ma’mûr ola*

*Kâbil eyle nefsi aklüñ pendine
Cânuñi düşürme şehvet bendine*

*Nefsdür kim sini yilter kül-hene
Akldur kim sini iltür gül-şene*

*Râydur kamu işe müşkil-güşây
Akl-durur âdemîye reh-nümây*

(Ahmedî, b.560-940)

Güzel Ahlâk Sahibi Olmak

Siyasetnâmelerde sultanın güzel ahlâk sahibi olması gerektiği önemle vurgulanır.

Kutatgu Bilig’de hükümdar ve vezir iyi bir yöneticinin sahip olması gereken niteliklere dair sohbet ederler. Vezir Aytoldı şöyle söyler:

“Allah bir kula beylik takdir etmişse onun tabiatını da bu iş için yetiştirilmeye uygun olarak yaratmıştır.” (Yusuf Has Hacıp, 2005, 82)

Güzel ahlak meselesinde “iyilik” kavramı ön plana çıkmaktadır. Kutatgu Bilig’de Hükümdar “iyi” olmanın ne anlama geldiğini söyler:

“Hükümdar dedi ki:- İyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur. O bütün halka iyilik eder, fakat yaptığı insanın başına kakmaz.” (Yusuf Has Hacıp,1985:72)

İskendernâme’de Ahmedî, hükümdarın güzel ahlâk ve üstün meziyetlerle donanmış olması gerektiğini ifade eder.

Şâh olayım diyen hoş-hû gerek
Gül gibi hâr içre handân-rû gerek

Her kişünü ki _olmaya hulkı hasen
Ger Alî olsa anı er sanma sen

Hüsn-i hulk-ıçun Resûli Ol Kerîm
Medh idüp didi”alâ hulkın azîm”

Bed-güher kadrini itmegil bülend
Bed-güherden kimse olmaz sûd-mend

(Ahmedî, b839-844)

Adalet

Nizamü’l- Mülk, Siyasetnâme’de, “adil” olmanın hükümdarın sahip olması gereken en önemli vasfı olduğunu belirtir. Nizamü’l- Mülk’e göre adaletin tesisi hem sultanın insanlara adaletle hükmetmesiyle hem de insanlar arası ilişkilerde de adaletin çiğnenmesine izin vermemesiyle sağlanır. Bunun için sultan belli zamanlarda “mezalim”¹ oturmalı insanların şikâyetlerini dinlemelidir.

“Padişah için haftada iki gün mezalime oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan, raiyetin sözünü vasıtasız kendi kulağıyla işitmekten başka çare yoktur.” (Nizamü’l- Mülk,1990:18)

Kutatgu Bilig’de Hükümdar Kün-Togdı vezirine adaletin ne demek olduğunu açıklarken oturduğu tahtı misal gösterir. Tahtın üç ayak üzerinde dengeli bir şekilde durması ayakların, düz ve eşit olmasına bağlıdır Bir tarafa meyletse taht yıkılır. (Yusuf Has Hacıp 1985, 69)

Hükümdar güneşin tüm insanları aynı anda kucaklamasını da örnek gösterir ve der ki: “ Benim de hükmüm böyledir. Ben ortadan kaybolmam hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır.” (Yusuf Has Hacıp 1985,70)

Ahmedî’nin İskendernâme’sinde akl-ı selimi temsil eden Aristo, adaleti saltanatın en önemli şartlarından sayar. Adalet öylesine güçlü tesis edilmelidir ki hiç kimse kendisine haksızlık yapılmasından endişe etmesin.

Şeh gerek adl âyetine duta sem’
Adli-y-ile yilden emîn ola şem’

(Ahmedî, b.2844)

Hâkime insâf lâzımdur yakîn
Tâ ola kâim umûr-ı mülk ü dîn

(Ahmedî,b.3206)

¹ Mezalim: Sultanın halkı huzuruna kabul edip şikâyetlerini dinlemesi, haksızlığa uğradığını düşünenleri ve aralarında ihtilaf olanları dinleyip hükmetmesidir. “Şikâyetler, umumiyetle Padişah adına otorite icra edenlerin suistimallerine karşıdır. Hatta doğrudan doğruya Padişahın bir emri, bir kanun veya nizam aleyhinde de şikâyette bulunabilirler.” (İnalçık, 1966)

Saltanatın devamı adaletin sağlanmasına bağlıdır. Bunun tam karşısında zulüm durur. Yönetim “adil” değilse “zalim”dir.

*Diler-iseñ k'ola mülküñ pâyidâr
Zulmı terk it adli eyle ihtiyâr
(Ahmedî, b.805)*

Ahmedî'ye göre adalet sadece herkese eşit değil mesafede durmak değildir. Adalet, tüm halka müşfik ve iyi olurken aynı zamanda herkese layık olduğu muameleyi yapmak, bilhassa iyilerin hakkını gözetmektir.

*Âdil oldur k'eylügün hakkın bile
Pes aña lâyıq mükâfâtın kıla
(Ahmedî, b.320)
Pîşe ide hüsn-i hulk u şefkati
Halk-ıla hulk-ıla ola ülfeti
(Ahmedî, b.3204)*

Kanun ve Nizamı Yürütmek

Kutatgu Bilig’de bir ülkenin huzur ve dirliğinin garantisi olarak tüm yönetici kadronun zulme meydan vermemesi gösterilir. Zulüm, yönetimdeki keyfilğin göstergesidir. Bir ülkede kanunlar öncelikle hak ve insaf çizgisinde tutulmalı ve sonra da titizlikle uygulanmalıdır.

“Kanun ve adalet ile memleketler genişler ve dünya düzene girer.”...“Dünya âsâyişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti” (Yusuf Has Hacıp, 1985, s.19)

Kanun ve nizamın uygulanması ülke huzuru için önemli bir göstergedir. Fakat düzen zulüm üzerine kurulmuşsa uzun müddet payidar kalmaz.

“Zalim bir yönetici uzun müddet yönetimi elinde tutamaz. Halk zâlimin zulmüne uzun süre dayanamaz. Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar. Kanun sudur, aktığı yerde nimet biter.”(Yusuf Has Hacıp,2005:88)

Ahmedî, hukukun tecellisine önem verir. Bir ülkede kanun ve nizamın düzgün işleyişi halkın huzuru açısından çok önemlidir.

*Âlem işi adl-ile tutdı nizâm
Yir ü gök hem adl-ile oldı temâm*

*Adldür yirüñi illiyân iden
Menzilüñi zulmdur siccîn iden*

*Her ki adl-ile imâret eyleye
Dîn ü dünyâsın ‘imâret eyleye
(Ahmedî, b.808-810)*

İskendernâme’de ele aldığımız siyasetnâmelerde yer almayan bir noktaya temas edilir. Ahmedî'ye göre kanun ve nizamın kendisi tek başına dirlik ve düzenin ikame edilmesini sağlayabilir. Hükümdar zalim bile olsa zulmü kanunlar çerçevesinde uyguluyorsa halk tahammül gösterir. Zalim bir düzen bile kargaşaya mahal vermedikçe ayakta durabilir.

*İtmédiler anı kim Cingîz Hân
Zulmdan halka ider-idi ayân*

*Zulm itdiler velî kânûn-ıla
Ellerin boyamadılar hûm-ıla*

*Zulm kim kânûn u zabt-ıla ola
Adl bigi halka ol âsân gele
(Ahmedî, b.6883-6885)*

Zulümle de yönetimde istikrar sağlanabilir, ancak “zulmetmek” “ah almak” hükümdarı felakete sürükler zira ilahi adalet masumların intikamını almak yönünde tecelli etmektedir.

*Ger olayım dir-iseñ peyveste şâh
Cehd it kim olmaya arduñca âh*

*Âh yili şehleriñ tahtın yıhar
Âh odu illeri oda yahar*

*Hîç nesne döyemez âh ohına
Kûh-ı âhenden geçer çün tohına*

*Anı kim bir Zâl ider bir âh-ıla
Rüstem idemeye sâl u mâh-ıla*

*Kim bilür âhi ne-durur ohi ne
Çarh korhar şerh'anuñ-çun ohına
(Ahmedî, b.28342838)*

Cesaret ve Şecaat

Siyasetnâmelere göre sultanın sahip olması gereken en önemli özelliklerden birisi de cesarettir. Bu, liderlik vasfının gereklerindedir. Halka olarak kendini kabul ettirmek isteyen kişi, silik, yüreksiz ve pısrık olamaz. Önemli işler başarmak, toplumu sevk ve idare etmek için bilgi ve donanıma sahip olmak kadar cesur olmak da gereklidir. Bir sultan cesaret ve kararlılıkla her zorluğu ve tehlikeyi göğüsleyebilmeli, atılgan ve yürekli olmalıdır. Kutatgu Bilig’de Ögdilmiş der ki:

“Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür.” (Yusuf Has Hacıp,1985: s.149)

Ahmedî’ye göre sultanın gözüpek ve cesur olması ölümden korkmaması gerekir. Savaşta öne ilk atılan o olmazsa ordusunun ona güveni ve yaptığı işe saygısı olmaz. Ahmedî’ye göre, ölüm korkusu taşıyan bir gün mutlaka karşılaşacağı ölümlerle her an karşılaşır.

*Kesilen başuñ ölümü bir olur
Düşmen’inen biñ kezın bir demd’ölür
(Ahmedî, b. 2125)*

Bir kez savaş kararı verdiğinde ölüncüye dek mücadeleyi terk etmemelidir. Savaş sırasında ürkek davranan, ölüm korkusuyla düşmana baş eğen sultan olmaya layık değildir.

*Şeh mi k’işi rezmdde ola girîz
Hasm-ıla itmeye ölince sitîz
(Ahmedî, b.2123)*

*Zahmdan korhubanuñ yüz döndüre
Yâ varıban düşmene baş indüre
(Ahmedî, b.2124)*

*Düşmen’inen baş yig ol kim kesile
Ya oda yana vü yâhûd asıla
(Ahmedî, b.2125)*

Cömertlik

Hazine hâkimiyetin temelidir. Bir ülkede refah seviyesi ne derece yüksek olursa halkın yönetime bağlılığı o derece artar. Kutatgu Bilig’de Ögdülmüş, hükümdara halka karşı son derece cömert davranmasını öğütler:

“Hazineni aç ve servet dağıt. Adamlarını sevindir, onlar senin her arzunu yerine getirirler... Adamların çok ve kalabalık olsun, asker çok olunca gaza yapar hazineni doldurursun” “Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır.” (Yusuf Has Hacıp, 1985:393)

Ahmedî’nin mesnevisinde yer alan nasihatler içinde en fazla üzerinde durduğu konu cömertliktir. Bir hükümdarın dünya malına karşı beslediği tutum adeta onun ayarını belli eden mihenk taşıdır. Malı bir emanet gibi değerlendirip etrafına sarf eden cömert hükümdar milleti üzerinde hâkimdir. Tamahkâr ve cimri hükümdar yemez yedirmez, ömrü mücadeleyle geçer ve sonunda bekçiliğini yaptığı mülkü geride bırakıp gider.

*Şimdi şahlıh ol ki mâlı direler
Ne yiyeler ne kişiyeye vireler*

*Ûy yavuz devlete kim biz irmişüz
Dûnleri milke melikler görmişüz
(Ahmedî, b.2127-2128)*

Ahmedî'ye göre cimrilikle hükümdarlık bir arada bulunmaz. Halka karşı cömert olup malını mülkünü dağıtmayan sultan memleketi elinde tutamaz.

*Her kime kim vardı anda ser-te-ser
Virdi şehri ü mülk ü mâl u sîm ü zer*

*Virmeyince memleket girmez ele
Vire mâln her ki diler mülk ala*

*Memleket tahtı ele girse belaş
Tâc uruna-y-di bilâ-şek cümle baş
(Ahmedî, b.3602-3604)*

Bir kişi hayır sahibi değilse ölüden beterdir.
*Ol kişi kim sâhib-ihsân olmaya
Ölüden kemdür egerçi k'ölmeye
(Ahmedî, b .6614)*

Dürüstlük

Siyasetnâmelerde sultanın doğruluk ve dürüstlüğü ülke huzurunun teminatı Olarak ifade edilir.

Kutatgu Bilig'de vezir Kündoğdu şöyle der: “*Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.*”(Yusuf Has Hacıp, 1985:70) Doğruluk nedir? Sorusunun cevabını da bizzat hükümdar verir: “*Hükümdar:- Bak kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odurdedi...İnsan gönlünü çıkarıp avucuna koyarak, başkaları önünde mahcup olmadan dolaşabilmelidir.*” (Yusuf Has Hacıp 1985:73)

Ahmedî'ye göre de bir sultanın en büyük vasfı ona tabi olanların gözünde sözünün eri ve dürüst olmasıdır. Halk, sultanın doğruluğuna, dürüstlüğüne; tüm işlerinde ve yargılarında hakkaniyetine inanıyorsa o ülkede huzur ve birlik vardır. Bu da sultanın sözünün ardında durması, ahde vefa göstermesiyle mümkün olur.

*Şeh gerek kim ahdine ola dürüst
Dilese k'olmaya devlet rükni süst*

*Devlet ıssı şöyle gerek k'ide cehd
K'olmaya ayruhsı andan hiç ahd*

*Pâdişâhlığın dileyen pâyidâr
Anda üstine gerekdür üstüvâr*

*Nakz-ı ahd İblis işidür bellü bil
Ahdüñi ayruhsı itme cehd kıl*

*Şâh k'olmaya anuñ kavli dürüst
Bî-şek olur devleti erkânı süst
(Ahmedî, b.2829-2833)*

İşlerini düzgün yapmak, hileden aldatmacadan sakınmak, belli düsturlar ve düzgün bir ahlak üzerinde sabit olmak dürüstlüğü gereklendendir

*İlleri alam diyü tebdîr-ile
Halkı tâbi' eyledi tezvîr-ile*

*Ney bigi baglansa yüz yirde kemer
İşleyemez key erüñ işin kem er*

*Gerçi geh geh mekr-ile hem iş biter
Lîki bî-bünyâd olur tîzde yiter*

*Key er-iseñ aduñi kem itmegil
İş kim ol olmaya muhkem itmegil*

*Er olan mekri neçün pîşe ide
Yâhud olmaz işi endîşe ide*

*Çün Birâhîm işine düşdi halel
Bildî kim tahtına irişür zelel*

(Ahmedî, b.6135-6139)

Dürüstlüğün en büyük alameti yalandan sakınmaktır. Doğru sözlü olmayan insana güvenilemez. Bir hükümdar yalancı ve sözüne güvenilmez biriye halk ona inanıp bağlanamaz bu da kargaşa ve yıkım demektir.

Kutatgu Bilig’de hükümdarın adının yalancıya çıkması onun başına gelebilecek en kötü şey olarak nitelendirilir. Yönetici doğru sözlü değilse halk ona inanamaz. “...halkın yöneticiye inanması ülke huzurunun temelidir.” (Yusuf Has Hacıp, 2005, 89)

Ahmedî de yalancılığı “iki dilli olmak” olarak nitelendirir. Bu özü sözü bir olmayan insan demektir. Ona bel bağlamak mümkün değildir.

*Söyleme yalan kim ol erlik degül
İki dillü olma kim dirlik degül*

*İki dillü oldugı-y-ıçun kalem
Ser-nügûndur u siyeh-kâr u dijem*

Bir sultan dürüstlük ve erdemle tanınmalı; cesareti, adaleti, iyilik ve himmetiyle halkın gönlünde yer etmelidir.

*Râyı sâyib ola vü fikri dürüst
Cenkde çâlâk ü sulh içinde cüst*

*Hulkda pest ola himmetde bülend
İtmeye nâ-hak yire halka güzend*

(Ahmedî, b. 6050-6051)

Gurur ve Kibirden Kaçınmak

Sultan, mülkün Allah emaneti olduğunu unuttur ve sahip olduklarını kendi gücüne bağlarsa kibre kapılır. Oysa gücün kaynağı ölüme mahkûm olan fani varlık olamaz. Bu gerçekle yüzleşmeyen bir hükümdar, davranışlarında keyfi olur. Yönetimi insaf ve adalet çizgisinden uzaklaşır. Bu sebeple siyasetnâmelerde hükümdara öğüt veren kişi ona ölümlü olduğunu ve sonunda bütün işlerin Allah’a döneceğini hatırlatır.

Ahmedî, İskendernâme’de insanların ölümlü olduğunu, dünya saltanatının da tüm fani şeyler gibi geçici olduğunu şöyle ifade eder:

*N’itdi ol sultânlara bu hâk-dân
Anı ide saña dahu bî-gümân*

*Kalma aña alma ahdinden gurûr
K’olmayasın Tangrıdan yik-bâre dûr*

*Dileseñ k’olmaya işüñde halel
Hâlis itgil sıdk-ı niyyetle amel*

(Ahmedî, b 4219- 4221)

Mütevazı bir sultan, kibir ve gururun nefsin aldatmacalarından olduğunu kabullenip kendini diğer insanlardan üstün görmez.

*Hak rızâsın isdemekde_ola hemîn
Olmaya nefsi hevâsına rehîn*

Devletüm var diyü magrûr olmaya

Kendüzzini kimseden yig bilmeye

(Ahmedî, b.6055-6057)

Kötü Alışkanlıklardan Uzak Durmak

Siyasetnâmelere göre iyi bir hükümdarın karakter özelliklerinden birisi de nefesine hâkim ve iradeli olması, zevk, eğlence ve kötü alışkanlıklardan uzak durmasıdır. Bilhassa işret ve kumar meclisleri hükümdarı kişisel olarak atalete ve sefahate düşürür. Bunlardan kaçınmayan yöneticinin adı kötüye çıkar ve itibarını kaybeder. Böyle bir hükümdarın idaresi altındaki halk da huzur ve dirlik bulamaz.

Kutatgu Bilig’de Ögdilmiş şöyle söyler:

“Bey içki içmemeli fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal elden gider. Dünya beyleri şarabın tadına alıştırlarsa memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur. Dünyaya sahip olan vaktini kumara verirse memleketini bozar, kendisi de muhtaç duruma düşer.” (Yusuf Has Hacıp,1985: 157)

İskendernâme’de içki ve eğlenceye düşkün sultanın sonunda yalnız kendisini değil tüm memleketi nasıl bir felakete sürükleyeceği “Bû Said” adlı sultanın tahtının ve ülkesinin baştan başa dağılması hikâyesiyle açıklanır.

*Lu’b-ıdt işi vü nûş-â-nûş mey
Hem semâ’-ı erganûn u çeng ü ney*

*Memleket işine meşgûl olmadı
Hiç kimseden nasîhat almadı*

*Hâsılı ne bâdenüñ şerr ü fesâd
Bâde içen pend mi eyleye yâd*

*Lâ-cirem her yaña düşdi şeytanat
Süst düşdi anda şugl-ı saltanat*

*Çün şebân mest ola yata uyıya
Kurd u ugrı aña koyun mı koya*

*Bâde-y-ile memleket cem’ olmaz
Ol olan yirde dah’iş yir bulmaz*

*Gördiler kim mülk kaygusun yimez
Meyden artuh nesneyi binüm dimez*

*Halk anuñ işinden âzâr aldılar
Belki andan cümle bîzâr oldılar*

(Ahmedî, b.6699-6706)

İman ve Ahiret İnancı

Hükümdarda Allah ve ahiret inancı tam olmalıdır. Bu, onu zülüm ve haksızlık yapmaktan alıkoyar; insaf çizgisinde tutar. Hükümdar dünya mülkünün asıl sahibinin Allah olduğunun bilincinde olursa elindeki güce ve mülke bir emanet gözüyle bakar.

“Ey hükümdar bu dünya bir tarladır. Ne ekersen öbür dünyada onu biçersin bu dünyada kendini ateşe atma. Bu dünya ve devlet seni aldatmasın.” (Yusuf Has Hacıp,2005:58)

Ahmedî de adalet ve hakkaniyetin ilk şartı olarak imanı ve ahiret inancını görmektedir. Hükümdar dünya saltanatını, bir nöbet gibi kendisine emanet edilmiş kutsal bir görev kabul etmeli, emanete riayet etmelidir.

*Nevbet-iledür cihânda saltanat
Kimseye dâim virilmez memleket*

*Saltanat dilerseñ istihkâk-ıla
Nefsüñi tehzîb it ahlâk-ıla*

*Şâh ol-durur ki Zülkarneyn-vâr
Hâlıkun kullıgı ide ihtiyâr
(Ahmedî, b.1951-6563)*

SONUÇ

Bu çalışmamızda, Kur'an'da ismi anılan Zülkarneyn'le ilişkilendirildiği için son derece idealize edilmiş bir tip olan İskender'in tarihi ve efsanevi kişiliği etrafında şekillenen İskendernâme mesnevisini bir siyasetnâme örneği olarak ele aldık.

Ahmedî, bu eserinde dünya ve hükümdarlar tarihini filozof Aristo'nun ağzından nakleder. Aristo, Hipokrat, Sokrat, Platon ve Hızır, ideal hükümdarın vasıfları, dünya tarihine hükmeden güçlü sultanların başarılarının sırları ve ülkesini helâke sürükleyen sultanların hatalarının sebepleri gibi konularda İskender'i bilgilendirerek yetiştirirler. Bu dört bilgin ve Hızır tarafından yetiştirilen İskender, Doğu ve Batı'nın hâkimi olur, yeryüzünde adaleti ve hakkaniyeti temsil eder.

Ahmedî'nin amacı bu bilginlerin ağzından aktardığı siyasi içerikli nasihatleri dönemin sultanına ulaştırmak ve onu siyaset ilmi konusunda bilgilendirmektir. Nitekim mesnevide yer alan "*Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân ve Gazv-i İşân Bâ-Küffâr*" bölümünde Osmanlı'nın tarihi anlatılırken Osmanlı'dan beklenenin dünyaya yeni bir nizam vermek olduğu ifade edilir. Eserin bu misyonu, onu içinde barındırdığı edebi türlerin yanı sıra bir siyasetnâme örneği olarak da değerlendirmemize imkan vermektedir.

KAYNAKÇA

- AHMEDİ, *İskendernâme* (hzl.:Dr. Yaşar Akdoğan) www.kulturturizm.gov.tr e-kitap
- İNALCIK, Halil. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 259 - 271.
- KAHRAMAN Seyit Ali ve Yücel Dağlı (2008). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul: YKY.
- KAYA Mahmut (2000). "İskender", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul
- Nizamü'l- Mülk (1990). *Siyasetnâme*, (hzl. Mehmet Altay Köymen) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ONAY, Ahmet Talat (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul: MEB Yay.
- PALA, İskender (2003). "İskender mi Zülkarneyn mi?", *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: LM Yay.
- ŞİŞMAN, Bekir ve KUZUBAŞ, Muhammet (2007). *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- UĞUR, Mustafa. (2001), *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÜNVER, İsmail(1983). *Ahmedî, İskendernâme*, Ankara: TDK Yay.
- Yusuf Has Hacıp (1985). *Kutatgu Bilig*, (hzl. Reşit Rahmeti Arat) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yusuf Has Hacıp (2005). *Kutatgu Bilig*, (hzl.Yaşar Çağbayır) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.